

УДК 159.942:0057.87

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.32>**Н. С. Дмитріюк**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки**Н. О. Кордунова**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПЕДАГОГІЧНА ЕМПАТІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗУМІННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У статті представлені результати дослідження особливостей розвитку емпатії у педагогічній діяльності. Розглянуто значення педагогічної емпатії в розумінні педагогом внутрішнього світу дітей. Зазначається, що формування емпатії є професійно важливою якістю педагога у взаємодії з дітьми в умовах освітнього простору. Розглянуто особливості педагогічної емпатії. Описані результати експериментального дослідження емпатії в педагогів. Виявлено, що залежно від рівня емпатії зростає здатність до пізнання іншої людини через співпереживання, прийняття, співчуття. І, навпаки, низький рівень емпатії спричинюється недостатнім розумінням при взаємодії з іншими людьми. Обґрунтовано, що чим вищий рівень емпатійності, тим краще педагог розуміє вихованців. Доведено, що здатність до емпатичного розуміння розширюється тим більше, чим більше ми довіряємо своїм почуттям, словам, імпульсам, уяві, чим глибшим є наш інтерес до кожної людини, чим багатшим й різноманітнішим є уявлення про інших. Показано, що емпатичне ставлення до дітей сприяє виробленню у них такого самого ставлення до однолітків, позитивно впливає на особистісний розвиток. Показано, що психологічна проникливість педагога є особлива професійна якісна риса, яка здатна «прорватись» своїми емпатійними почуттями в об'єкт, явище, процес, внутрішній світ дитини. Доведено, що педагогічна емпатія є провідною складовою частиною професійної діяльності. Представлено результати, що свідчать, як рівень розвитку емпатії педагога впливає на прояв співчуття, співпереживання, розуміння та сприяє гармонійному та повноцінному розвитку особистості дитини. Обґрунтовано порівняльний аналіз характеристик отриманих показників, що відображають особливості розвитку параметрів педагогічної емпатії. Визначено специфіку педагогічної діяльності, що має різну ефективність з огляду на індивідуальні відмінності. Експериментально представлений поділ педагогів на три групи за рівнями розвитку досліджуваних емпатичних компонентів: високий, середній та низький. Виявлено проблемну групу осіб із меншим, але все ж таки значним відсотком педагогів, які потребують психокорекційної допомоги.

Ключові слова: емпатія, педагогічна діяльність, психологічна проникливість, особистість.

Постановка проблеми. Перетворення, що відбуваються в суспільстві на сучасному етапі, вимагають нового типу взаємин між людьми, побудованих на гуманності взаємин, створення атмосфери духовності, людяності. Наукова проблема емпатії – одна з найскладніших у сучасній науці. Це пов'язано з тією обставиною, що емпатія як психологічний феномен має суттєвий вплив на всю особистість загалом, підвищує мотивацію і продуктивність діяльності та розширює уявлення про її ефективність.

Розвинута у людини емпатія – ключовий чинник успіху в тих видах діяльності, які вимагають відчуття та розуміння внутрішнього світу партнера по спілкуванню і, перш за все, в навчанні і вихованні. Здатність педагога до емпатії дослідники вважають одним із визначальних факторів повноцінного розвитку особистості. В.О. Сухомлинський вказував на те, що педагогу варто починати

з елементарного, але разом із тим і найважливого – з формування здатності відчувати душевний стан іншої людини, вміти ставити себе на місце іншого в найрізноманітніших ситуаціях [3]. Але в сучасній педагогічній практиці взаємини педагога з дітьми нерідко далекі від цього. Більшість проблем виникає через невміння саме педагога стати на позицію дитини, розібратися в її переживаннях, тобто відсутність того, що прийнято називати емпатією.

Аналізу феномена емпатії присвячені роботи з філософії, соціології, педагогіки та різних галузей психології: психології особистості (М.А. Амінов, Л.П. Виговська, С.М. Максимець, М.В. Молоканов, Е.В. Тюптя, Т.І. Федотюк); вікової психології (В.В. Абраменкова, Т.П. Гаврилова, В.І. Кротенко, Г.Ф. Михальченко, Т.І. Пашукова, Л.П. Стрелкова, Л.В. Ткачук, О.Я. Чебикін, Н.В. Чепелєва); педагогічної психології (Т.В. Василішина, Ю.Б. Гіппенрейтер, С.Д. Максименко, Л.Б. Малицька, О.Г. Солодухова,

Т.І. Федотюк, А.Е. Штеймець); соціальної психології (Г.М. Андрієва, В.С. Агеєв, О.О. Бодальов, М.М. Обозов, А.В. Петровський, Д. Майерс, Т. Шибутані); психології моралі (Т.П. Гаврилова, В.І. Кротенко); психології мистецтва (Т. Ліппс, С. Маркус).

Дослідженню емпатії у власне особистісному аспекті та міжсуб'єктній взаємодії присвячені праці зарубіжних науковців (А. Бен, Т. Ліппс, У. Мак-Дугалл, Г. Олпорт, Г. Райк, Т. Рібо, К. Роджерс, Г. Салівен, А. Сміт, Г. Спенсер, З. Фрейд, Е. Фромм та ін.).

У теорії сучасної дошкільної освіти пропонуються різноманітні засоби розвитку емпатії: спеціально організовані музичні заняття (А. Гогоберідзе, В. Деркунська, О. Радинова); слухання казок і художніх творів (Л. Гуревич, Л. Стрелкова); ознайомлення з природою (Н. Ніколаєва, Н. Рижова); зображувальна діяльність (Т. Комарова) тощо.

Мета статті. Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей розвитку емпатії педагога, що, як можна передбачити, є істотними для розуміння ними дітей. Досліджуваними виступали педагоги дошкільних закладів. Загалом 60 осіб.

Виклад основного матеріалу. Емпатія – це здатність педагога ідентифікувати (ототожнювати) себе з учнем, стати на його позицію, поділяти його інтереси й турботи, радощі й смутки, бачити очима учня хвилюючі його проблеми, його взаємини з іншими учнями [5]. В експериментальному дослідженні нами були використані методики, методи вимірювання яких являють собою прийоми трансформації кількісних характеристик в якісні. Дослідження проводилось в індивідуальному порядку з попереднім поясненням інструкції.

На основі модифікованого опитувальника М. Меграбяна та П. Епштейна була розроблена методика діагностики емпатії. Вона дає змогу виявити ступінь вираження емпатії за таблицею перерахунку «сирих» балів у стени.

Отримані матеріали аналізувались за ступенем вираження емпатії, що дало змогу прослідкувати динаміку досліджуваного фактору.

Порівняння показників рівня розвитку емпатійних тенденцій у педагогів показало, що домінуючим у вибірці є середній рівень «емпатійного відгуку» (53%), що доповнюється дуже високим (у 20%) та низьким (у 27% опитаних).

Частина педагогів (20%), в яких доволі повно виражена здатність до співчуття були зараховані до першої групи – високоемпатійних, із дуже високим рівнем емпатійності. Розвинена та висока емпатія педагога здатна як допомагати йому в психотерапевтичних стосунках, так і спричиняти психологічний вакуум та швидко виснажливість. Корекційними в цьому випадку можуть бути різноманітні засоби психологічного захисту та особистісна психотерапія та психопрофілактика.

Переважна частина педагогів (53%) мають середній рівень прояву емпатійних тенденцій. Вони зараховані до другої групи – найбільш високого ступеня вираження емпатії і володіють здатністю до співчуття. Однією з головних професійно значущих якостей педагога має бути саме емпатійність, яка забезпечує конструктивну педагогічну взаємодію і включає в себе високий рівень розуміння, чутливості, уважності до внутрішнього світу іншого, співчуття, співпереживання.

Педагоги, які відчувають труднощі у пізнанні емоційних проявів особистості, увійшли в третю групу, – незначного ступеня вираження емпатії. Отриманий дуже низький рівень емпатійних здібностей (27% педагогів) вказує на можливі труднощі в емоційно-моральній сфері особистості педагога. Для успішної взаємодії з дітьми фахівець має приділяти більше уваги формуванню етико-гуманних якостей, адже педагогічна діяльність вимагає пізнання та розуміння емоційних проявів особистості.

Отже, у досліджуваних вихователів переважає середній рівень розвитку емпатії. Здобуті дані свідчать про те, що залежно від рівня емпатії зростає здатність до пізнання іншої людини через співпереживання, прийняття, співчуття. І, навпаки, низький рівень емпатії спричинюється недостатнім розумінням під час взаємодії з іншими людьми. Чим вищий рівень емпатійності, тим краще педагог розуміє вихованців. Здатність до емпатійного розуміння розширюється тим більше, чим більше ми довіряємо своїм почуттям, словам, імпульсам, уяві, чим глибшим є наш інтерес до кожної людини, чим багатшим й різноманітнішим є уявлення про інших. Емпатійне ставлення до дітей сприяє виробленню у них такого самого ставлення до однолітків, позитивно впливає на особистісний розвиток.

Важливою умовою розуміння дітей є сформована професійна спрямованість вихователя на проникнення у внутрішній світ дитини, дослідження якої ми проводили за допомогою тесту-діагнозу «Психологічна проникливість» М.І. Сологуба.

Психологічну проникливість ми визначаємо як здатність до швидкого й адекватного пізнання людей і стосунків, що складаються між ними в певній ситуації, і до прогнозування поведінки партнера по спілкуванню [4]. Психологічна проникливість педагога як особлива професійна якісна риса є «практичним інструментом», здатним «прорватись» своїми почуттями в об'єкт, явище, процес, внутрішній світ дитини, використовуючи при цьому свою спостережливість, досвід, доброзичливе ставлення, позитивне сприймання оточуючого світу [4, с. 3].

Після отримання результатів дослідження ми провели кількісне обчислення коефіцієнта психологічної проникливості за формулою: $K = a / v \times 100\%$, де K – коефіцієнт психологічної проникливості,

а – кількість набраних балів за тестом, в – максимально можлива їх кількість для цього тесту.

Проаналізувавши отримані дані психологічної проникливості в педагогів, ми виділили три варіанти за рівнем розвитку цієї професійної якості в досліджуваних: високий, середній, низький. Диференціація за розвитком психологічної проникливості здійснюється відповідно до інтервалів: від 0 до 33 балів – низький рівень, від 33 до 67 – середній та від 68 до 100 – високий рівень розвитку психологічної проникливості. Кожен із трьох рівнів реалізується в педагогічній діяльності, надаючи їй специфічних ознак.

Оскільки психологічна проникливість є цілісною, ієрархічно організованою структурою, вона включає в себе певні елементи (фактори), які в сукупності спричиняють реальні особливості розвитку цієї здатності у досліджуваних педагогів. Тому для розуміння внутрішньої природи психологічної проникливості детально проаналізуємо отримані емпіричні дані кожного окремого фактору психологічної проникливості за усією вибіркою досліджуваних вихователів.

У загальному вигляді смисл показників, які увійшли до першого фактору «Оцінка», можна інтерпретувати як виявлення вміння педагогів об'єктивно оцінювати інших людей. У вихователів в основному переважає середній рівень його розвитку (80%). Високий рівень розвитку оцінки людей виявлено тільки в 3% педагогів. Низькі показники вказаного вміння встановлені в 17% педагогів.

За результатами наступного фактору виявлено, що «Сила особистості», тобто її енергетичний потенціал, у 48% педагогів відповідає середньому рівню. В 11% досліджуваних спостерігається емоційне виснаження, що може проявлятися як хронічна втома, і тільки у 2% вихователів переважає енергетична стабільність, яка забезпечує високу активність та гарний настрій.

Виявити, наскільки якісно виконує свої професійні обов'язки педагог, дозволяють нам отримані результати за фактором «Компетентність». Так, тільки 7% досліджуваних здійснюють свою педагогічну діяльність ефективно та продуктивно. У 13% досліджуваних педагогічна діяльність є неуспішною, 80% досліджуваних не завжди виконують свої професійні обов'язки на належному професійному рівні.

Четвертий фактор – «Емоційність» – відображає почуттєву проникливість педагога, що впливає на успішність міжособистісної взаємодії з дітьми, колективом, колегами. Його ще можна розуміти як такий, що вивчає рівень розвитку емпатії (співпереживання). Високий рівень здатності до співпереживання демонструють 25% досліджуваних. Вони вміють налагоджувати позитивні стосунки з дітьми, оскільки володіють підвищеною здатністю

адекватно сприймати іншого. Акцентуючи на важливості прояву емпатії в педагогічному процесі, ми констатуємо, що для меншого, але все ж таки значного, відсотка досліджуваних (17%) проблемою є нерозуміння емоційних проявів дитини, що зумовлено низьким рівнем розвитку емпатії або її відсутністю. Результати вказують і на переважання в педагогів середнього рівня емпатійного реагування (58%).

Фактор п'ятий – «Соціальний статус» – показує рівень соціалізації досліджуваного. Як свідчать дані, у 15% педагогів переважає високий рівень соціалізації. Він об'єднує риси особистості вихователя, пов'язані із соціальною взаємодією – відкритість, невимушеність поведінки, яскрава емоційність соціальних контактів, а також як негативний полюс, що спостерігається у 12% досліджуваних, – залежність від групи (колективу), орієнтація на соціальне схвалення. Решта педагогів, які становлять більшість (73%), не завжди адекватно реагують на різні емоційні ситуації, відчувають труднощі в організації власної сфери діяльності, спілкуванні.

Наступний фактор «Іронія та гумору» виявляє, як ці корисні риси виражені в професійній і поведінковій сфері досліджуваних. Виявилось, що у виборі поведінки 78,3% вихователів, що становлять основний масив від усієї вибірки досліджуваних, керуються цією рисою частково та не завжди. 13,3% педагогів розуміють жарти та із задоволенням застосовують їх у спілкуванні з вихованцями, у 8,4% досліджуваних такі риси не розвинені, тому вони їх і не використовують у своїй педагогічній діяльності.

Ще одна складова частина психологічної проникливості представлена фактором «Творчість». Творчість – це здатність дивувати і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здібність до глибокого усвідомлення досвіду. З опису моделі творчості стає очевидно, що компоненти, які входять до неї, впливають на формування таланту. Тому високий рівень розвитку творчості відповідає сформованому вмінню використовувати свій та чужий досвід (педагогічний, життєвий), інтелектуальний контроль у процесі оцінювання ситуації. У контексті нашого дослідження зазначений рівень об'єднує 8,4% вихователів. У більшості розвиток такого вміння відповідає середнім показникам (73,3%), тобто спостерігається деяка прогалина в розвитку творчого компоненту перцептивних умінь та навичок досліджуваних вихователів.

Разом із тим аналіз отриманих даних за кожним фактором дав змогу підрахувати сумарний показник вираження психологічної проникливості у відсотковому співвідношенні і сформувані три групи педагогів залежно від рівня розвитку психологічної проникливості. У першу групу увійшли 3 педагоги з високим рівнем розвитку психологічної

проникливості, у другу – 47 осіб із середнім і, відповідно, до третьої групи ввійшли 10 вихователів із низьким рівнем розвитку психологічної проникливості. Чим вищий рівень, тим досліджуваний оптимальніше взаємодіє з колективом, групою, вихованцями.

Отже, дослідження педагогічних працівників дошкільних закладів дало змогу виявити, що усі вони мають різний рівень розвитку психологічної проникливості. З них більшості осіб (78%) притаманний достатній рівень розвитку психологічної проникливості, тоді як у 17% вихователів розвиток психологічної проникливості є нагальною потребою професійного зростання.

Таким чином, ми вважаємо, що сама констатація цих фактів має для нас важливе значення, оскільки виявляє проблемну групу професійно незрілих осіб із недостатнім рівнем розвитку усіх факторів психологічної проникливості.

Таким чином, у результаті дослідження були виявлені та проаналізовані прямі взаємозв'язки між розумінням та особливостями рівнів розвитку емпатійних здібностей, психологічної проникливості педагогів.

Висновки. Педагогічна емпатія є провідною складовою частиною професійної діяльності. Рівень розвитку емпатії педагога впливає на прояв співчуття, співпереживання, розуміння та сприяє гармонійному та повноцінному розвитку особистості дитини.

Порівняльний аналіз характеристик отриманих показників, що відображають особливості розвитку параметрів педагогічної емпатії, дає підстави стверджувати: по-перше, педагогічна діяльність має різну ефективність з огляду на індивідуальні відмінності, які виявляються в розподілі педагогів на три групи за рівнями розвитку досліджуваних емпатійних компонентів: високий, середній та низький. По-друге, вдалося виявити проблемну групу осіб із меншим, але все ж таки значним відсотком педагогів, які потребують психокорекційної допомоги.

Перспективами наших подальших досліджень є створення корекційної програми емпіричного вивчення впливу педагогічної емпатії для вдосконалення професійної діяльності.

Література:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург : Союз, 1997. 224 с.
2. Борисова А.А. Проницательность как проблема психологии общения. *Вопросы психологии*. 1990. № 4. С. 117–122.
3. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю : Избр. произв. в 5 т. Т. 2. Київ, 1979. С. 454–462.
4. Сологуб М.І. Психологічна проникливість вчителя: діагноз, корекція, розвиток. Млинів : «Психологію – школі», 1994. 115 с.
5. Шумейкіна А.В. Психологічні особливості діяльності викладача. URL: <http://www.psyh.kiev.ua>

Dmytriuk N. S., Kordunova N. A. Pedagogical empathy as a psychological factor of understanding a child in the conditions of educational space

The article presents the results of the study of features of development of empathy in pedagogical activity. The importance of pedagogical empathy in understanding the pedagogue of the inner world of children is considered. It is noted that the formation of empathy is a professionally important quality of the teacher in interaction with children in the educational space. Features of pedagogical empathy are considered. The results of the experimental study of empathy in teachers are described. It is revealed that depending on the level of empathy the ability to know another person through empathy, acceptance, compassion increases. Conversely, low levels of empathy are caused by a lack of understanding when interacting with other people. It is justified that the higher the level of empathy, the better the teacher understands the pupils. It is proved that the ability to empathically understand expands the more we trust our feelings, words, impulses, imagination, the deeper our interest in each person, the richer and more diverse the concept of others. It is shown that an empathic attitude towards children contributes to the development of the same attitude towards their peers, and has a positive effect on personal development. (120). It is shown that the psychological insight of the teacher is a special professional qualitative trait that is able to "break through" his empathic feelings into the object phenomenon, process, inner world of the child. It is proved that pedagogical empathy is a leading component of professional activity. The results are presented, which show how the level of development of the teacher's empathy influences the expression of compassion, empathy, understanding and promotes the harmonious and full development of the child's personality. The comparative analysis of the characteristics of the obtained indicators, reflecting the peculiarities of the development of pedagogical empathy parameters, is substantiated. The specificity of pedagogical activity has been determined, which has different effectiveness in view of individual differences. The distribution of teachers into three groups according to the levels of development of the empathic components under study is presented experimentally: high, medium and low. A problematic group of people with a smaller but still significant percentage of teachers who need psycho corrective care was identified.

Key words: *empathy, pedagogical activity, psychological insight, personality.*